

УДК 1+141+2.28+3/316

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-1-6>

Світлицька Віолета Романівна

здобувачка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-9807-8054

СТАТУС ЖІНКИ В БУДДІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: СОЦІАЛЬНІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу становища жінки в буддійській традиції протягом історичного розвитку, з'ясуванню передумов гендерно зумовлених відмінностей і перспектив їх подолання. Серед основних методів дослідження застосовано операційні методи теоретичного дослідження, як абстрагування, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація. Актуальність обраної проблеми обумовлюється питаннями гендерної нерівності у світі по відношенню до жінок. З аналізу інформації автор робить висновок, що буддистському дискурсу притаманні деякі протиріччя у ставленні до жінок, зумовлені особливостями становлення й розвитку релігії. Однак релігійно-філософське вчення Будди демонструє гнучкість і відкритість до діалогу у питанні прав і свобод жінок.

В результаті наукової розвідки автор приходять до висновків, що буддизм презентує гендерно нейтральну картину світу. Центром буддистського світогляду є не поклоніння Творцю, а індивідуальні зусилля людини, спрямовані на досягнення нірвани. При цьому акцентування уваги на статі є частиною підкріплення віри у незмінне Я, а саме цієї окови належить позбавитися в першу чергу, стаючи на шлях просвітлення. Буддійська жінка не обтяжена провинною за первородний гріх і не зобов'язана чоловіку своїм походженням. Ці чинники презентують вчення Сіддгартхи Гаутами як більш дружнє до жінок, ніж патріархальні по своїй суті релігії.

Ключові слова: жінка, буддизм, гендерне питання, духовні практики, буття.

Вступ. На сьогодні буддизм сповідують біля 500 млн людей у світі. Жінки становлять 54% від загальної кількості осіб, які практикують це релігійно-філософське вчення. Отже, дослідження їх статусу має важливе значення в контексті соціально-філософського осмислення становища жінок у сучасних суспільствах.

Значний внесок у дослідження буддизму здійснив британський науковець Пітер Гарві. У своїх працях він висвітлює основи вчення, історію розвитку, етично-психологічні аспекти [1]. Як доктор філософії дослідник приділяє особливу увагу питанню особистості в буддизмі, зокрема і ролі жінки. Проблеми жінок у буддизмі, перетину буддизму з фемінізмом є провідними у дослідженнях професорки Університету Сан-Дієго, черниці та соціальної активістки Карми Лекше Цомо [2]. Також варто відзначити таких науковиць, як Діана Пол і Міранда Шоу [3], які вивчали образ жінок в махаянській і тантричній традиціях, відповідно.

В українському науковому просторі тема досліджувалася мало. Можна назвати дослідження Н. Камінської щодо гендерної нерівності у провідних релігіях, до яких належить буддизм [4].

Мета та завдання статті: проаналізувати становище жінки в буддійській традиції протягом історичного розвитку, з'ясувати передумови гендерно зумовлених відмінностей і перспективи їх подолання.

Методи дослідження: відповідно до мети дослідження застосовані операційні методи теоретичного дослідження, як абстрагування, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація.

Виклад основного матеріалу. В основі буддистського світобачення – ідея про те, що людське життя сповнене стражданням, причиною якого є пристрасті. Зокрема буттям людей

керують відчуття прихильності або ненависті. У свою чергу причини пристрастей криються у невіданні, протилежністю якого є просвітлення (*бодгі*). Щоб досягти стану просвітлення, необхідно пройти так званий *вісімковий шлях* звільнення. Духовні практики можуть варіюватися залежно від історичного етапу, школи буддизму, канону, а деколи і статі людини.

Для того, щоб з'ясувати роль жінки в тій чи іншій релігії, необхідно розглянути її засади, викладені у священних текстах, і проаналізувати, як вони реалізуються практично. Буддизму притаманна складна світоглядна картина, яка поширюється і на гендерне питання.

З одного боку, він не є теоцентричною релігією, вищою силою в якій є Бог-отець. Це надає релігії певний антипатріархальний потенціал. Також немає в буддизмі й концепції вторинності походження жінки. З іншого боку, жінка не може претендувати на деякі духовні іпостасі. А на ранньому етапі розповсюдженням було уявлення про те, що саме жінки винні у розпалюванні пристрастей.

Концепція *анатмана* (відмови від власного Я) включає зокрема і стирання меж між чоловічою і жіночою ідентифікацією. Тобто акцентування уваги на статевій приналежності віддаляє від просвітлення. У розділі 7 Вімалакірті Нірदेशа Сутра наводяться слова Будди про те, що «у всьому немає ні чоловіка, ні жінки» [5]. Водночас у четвертій частині Сутта-пітака міститься вислів Будди про необхідність послуху жінок чоловікам. Таким чином за ними закріплюється чітка гендерна роль.

Згідно з буддистськими віруваннями, у різних життях особа може переродитися в представника іншої статі. Таке явище вкладається в категорію *шуньяти* (порожнечі), тобто кожна матеріальна частина є порожньою, позбавленою будь-якої постійності. На перший погляд така концепція має убезпечити від дискримінації за статтю. Однак в деяких школах буддизму народження жінкою розглядалося як наслідок неправильних дій за попереднього втілення.

Неоднозначність трактувань зумовлена також існуванням різних текстів Трипітаки (Палійський канон і регіональні варіанти, які створювалися упродовж декількох століть), розподілом буддистської громади на три провідні напрямки (Тхеравада, Махаяна, Ваджраяна) та відсутністю визначеного списку священних текстів навіть в межах одного напрямку.

Традиція активного залучення жінок до духовного життя має давнє коріння. Засновник релігії будда Гаутама дозволив жінкам не лише належати до *сангі* (буддистської громади) як мирянкам, а й ставати черницями (*бгікшуні*). Першою бгікшуні стала його тітка Махапраджапаті Готамі. Наполегливість, з якою вона відстоювала право жінок на чернецтво, можна вважати прикладом феміністичної боротьби [2]. Згідно з переказами, Будда здійснив посвячення й інших жінок. У подальшому ці черниці посвятили своїх учениць, а ті – наступну генерацію. Таким чином, закріпилася традиція посвячення за гендерним принципом: жінки передають його жінкам, а чоловіки – чоловікам).

Багатьом жіночим чернечим громадам не вдалося забезпечити наступність через історичні й соціальні обставини. Таким чином, обірвалася традиція ордену бгікшуні в Тхераваді, яка розповсюджена в Південно-Східній Азії. Однак в Китаї, Тайвані, Японії та Кореї досі існують жіночі чернечі монастирі, діяльність яких не припинялася від першого висвячення [6], [7]. У ХХ столітті були засновані жіночі монастирі в США та країнах західної Європи, одночасно робилися спроби відродження громад у тих регіонах, де вони зникли. Це явище отримало назву «неочернецтво».

Аналізуючи історію розвитку чернечих громад, можна констатувати, що рівноправ'я між бгікшуні та чоловіками-монахами (*бгікшу*) не існує. При цьому проблематично встановити, чи обмеження походять від початкових релігійних догм чи додані до священних текстів пізніше послідовниками будди Гаутами. Можна відзначити такі моменти, що свідчать про гендерну диференціацію:

У правилах організації чернечих громад Палі Віная згадується, що Будда мав сумніви відносно того, чи слід дозволяти жінкам чернече служіння. Однак причини подібних вагань детально не пояснюються.

Функціонування жіночої сангі більш регламентоване порівняно з чоловічою. У Віная-пітака (першому розділі Трипітаки) містилось більше правил поведінки для бгікшуні, ніж для

бгїкшу. Ця диспропорція збереглася по сьогоднішній день у всіх традиціях. Наприклад, у китайській Махаяні ченці мають дотримуватися 250 правил, тоді як черниці – 348.

Особливі умови, які стосувалися лише черниць, отримали назву «вісім гарундгам». Вони фактично поставили жінок у залежне становище. Як наставляє перша гарундгама, чорниця зобов'язана виявляти пошану до ченця, навіть якщо вона була висвячена сто років тому, а він – щойно. Деякі дослідники схиляються до думки, що гарундгами не є частиною вчення будди Сіддхартхи Гаутама, а сформульовані пізніше його учнями. Свідченням цього є протиріччя цих правил з палійським канонам. Навіть ті буддисти, хто визнає їх істинними, вважають, що вони зазнали деяких змін.

Застосування вимоги щодо обов'язкової присутності під час висвячення представників від обох санггі – жіночої та чоловічої – ускладнило продовження функціонування багатьох жіночих чернечих громад. Якщо попередні черниці ордену померли, то нових ніхто не посвячував. Жінки могли отримати лише часткове посвячення, тобто замість виконання усіх правил вони давали лише декілька обїтниць, найчастіше вісім або десять.

Існують історичні обґрунтування відмінного становища чоловічих і жіночих санггі. Передовсім мається на увазі латентний вплив індіїстських традицій.

У кастовому суспільстві жінка розглядалася як покїрна донька, дружина, віддана мати. Її життя обмежувалося виконанням родинних ролей. Дїяли табу не тільки на соціальну активність, а й реалізацію духовних потреб. Жінкам заборонялося вивчати Веди й проводити релігійні обряди. Тому виникнення прошарку бгїкшунї було революційною новацією. З рівноправними й ревними у досягненні нїрвани жінками, очевидно, було проблематично змиритися суспільству та деяким буддистським дїячам. На думку професора Ламберта Шмітхаузена, «багато заборон, які Будда ввів для ченців і черниць, були не з етичних міркувань, а для того, щоб суспільство не дивилося зверхньо на санггу... Ця ж причина початкових вагань Будди щодо висвячення бгїкшунї та підлеглого становища жінок... Тепер, якщо жінки не матимуть рівного ставлення та посвячення бгїкшунї, суспільство знову дивитиметься на буддизм зверхньо. Тому це має змінюватися відповідно до часу» [8].

Розбїжності у священних текстах пояснюються існуванням різних груп у буддїйському середовищі. Відомо, що після смерті Будди відбувалися суперечки між групами під проводом Ананди та Магакассапа, який виступав проти існування ордену черниць. Зафіксовані обмеження могли бути компромїсним рішенням.

Важливим критерїєм гендерної оцїнки тїєї чи іншої релїгїї є можливості духовних звершень усіма членами релїгійної громади. Згїдно з буддистською доктриною, досягнути бодгї можуть усі люди незалежно від статї. Сам факт втілення людиною вважається малоїмовїрним, а отже, є щасливою перепусткою для досягнення звільнення.

Як відомо, на шляху до просвітлення буддисти проходять декілька етапів:

- 1) сотапанни (початковий рівень, що традиційно асоціюється зі входженням у течїю бурхливої річки). Вони народжуватимуться ще, але не більше семи разів;
- 2) сакадагами (тї, що повернуться ще раз);
- 3) анагами (тї, що не повертаються, а будуть народжені у Сферї форм чи у високих свїтах, де досягнуть нїрвани);
- 4) архати (тї, що здобули просвітлення і розірвали коло сансари).

На кожному з етапів людина має позбутися частини з десяти ментальних ланцюгів, що зв'язують її з безкінечними переродженнями. Жінка, як і чоловік, може досягти найвищого четвертого рівня і стати архатом. Жодна з течїй буддизму не піддає це сумнїву.

Складнїша ситуація з титулом будди. Залежно від напрямку ставлення до питання, чи може жінка стати буддою, дещо варїюється. Найдемократичнїшу позицію демонструє Ваджраяна: послїдовники цїєї течїї визнають, що жінкам під силу здобути найвищу духовну досконалість. Махаянська традиція, керуючись Лотосовою сутрою, також не заперечує такої можливості, однак уточнює, що це станеться під час наступного переродження у тїлі чоловіка. Найконсервативнїшим є буддизм Тхеравади, який спирається на найдавнїший палїйський канон. Жїноча

стать трактується в ньому як погана карма. Для об'єктивності варто зазначити, що доктрина Тхеравади дає мізерний шанс щодо досягнення стану будди і сучасним чоловікам, заохочуючи їх прагнути стати архатом.

Релігійні практики значною мірою обумовлені приналежністю до тієї чи іншої течії:

– Тхеравада вимагає від послідовниць суворого дотримання правил та практикування різноманітних медитацій. Більшість духовних лідерів течії не визнає неочорниць, але в деяких країнах розвинулися регіональні форми «неповного» жіночого чернецтва (*даса сіла мата* – у Шрі-Ланці, *тіла шин* – у М'янмі тощо);

– основами Махаяни вважають плекання інтуїтивної мудрості та співчуття (*каруни*), уособленням яких є бодгісаттви – живі істоти, що досягли бодгі, але лишаються в сансарі заради допомоги іншим. Однією з найшановніших бодгісаттв у Китаї є Гуаньїнь. За легендою, вона була принцесою, яка не скорилася перед волею жорстокого батька. На зображеннях її часто можна побачити з безліччю рук, які вона отримала, щоб дотягнутися до всіх страждених;

– у Ваджраяні крім мирянок і бгикшуні існує клас йогинь. Вони не голять голови й можуть створювати сім'ї. Ваджраянська традиція суттєво збагачена міфологією, в практичному аспекті акцент робиться на виконанні магічних ритуалів.

Щодо особистого життя, то буддистська етика не накладає додаткових вимог на жінок. Так, усім мирянам незалежно від статі рекомендується утримуватися від позашлюбних стосунків. Головними цінностями подружнього життя визнаються обопільна повага й вірність. У тантричній школі сексуальні стосунки між дружиною і чоловіком розглядаються як могутня духовна практика.

У буддизмі дуже розповсюджений культ співчутливої жертвовної матері. Лідер тибетського буддизму Далай-лама XIV навчає, що на матерях лежить велика відповідальність за те, щоб наступне покоління виросло щасливим. В одному зі своїх виступів він сказав, що зерно співчуття в його серці заронили аж ніяк не релігійні практики, а мати. Однак у цього культу є і зворотний бік: в деяких регіонах жінки відчувають репродуктивний тиск чи психологічний дискомфорт, зумовлений «недотягуванням» до образу ідеальної матері.

Буддизм як багатокомпонентна система не завжди має єдині трактування й однозначні відповіді щодо питань, пов'язаних зі статусом жінок. Як зазначалося, священні тексти формувалися упродовж тривалого проміжку часу (від V н.е. до I ст. н.е.), одночасно відбувалося розгалуження вчення на течії, формувалися різні школи буддизму. Іншим визначальним фактором є динамічність релігії, закладена в деяких доктринах:

1. Згідно із сутрами, в кожній особі є частина Будди, яку необхідно віднайти й реалізувати. Ця концепція важлива в декількох сенсах. Окрім того, що дає надію кожній людині «дорости» до стану «буддовості», вона також означає, що послідовники продовжуватимуть розвивати вчення. «Усе, що є істинним, – тому і вчив Будда». У Махаяні цей вислів трактується таким чином, що будь-хто просвітлений може транслювати своє розуміння істини.

2. Будда застерігав своїх учнів від спроб законсервувати релігію в незмінному вигляді: «Складні речі зазнають розпаду, безнастанно пильнуйте». У ширшому фокусі ця фраза співвідноситься з тезою про постійну плинність усього у світі.

Отже, послідовники мусять бути чутливим до змін у соціумі й готовими реагувати на виклики сьогодення.

Висновки. Буддизм презентує гендерно нейтральну картину світу. Центром буддистського світогляду є не поклоніння Творцю, а індивідуальні зусилля людини, спрямовані на досягнення нірвани. При цьому акцентування уваги на статі є частиною підкріплення віри у незмінне Я, а саме цієї окуви належить позбавитися в першу чергу, стаючи на шлях просвітлення. Буддійська жінка не обтяжена провинною за первородний гріх і не зобов'язана чоловіку своїм походженням. Ці чинники презентують вчення Сіддгартха Гаутама як більш дружнє до жінок, ніж патріархальні по своїй суті релігії.

У кастовому суспільстві стародавньої Індії жінки найбільше потерпали від дискримінації, особливо якщо вони належали до нижчих каст чи втратили чоловіка. Хоча створення й поши-

рення нової релігії не мало профеміністичного підґрунтя, ці процеси поліпшили становище багатьох жінок через нищення кастових упереджень. Також вони нарешті отримали доступ до духовних практик.

Особливі умови й обмеження щодо бгїкшунї пояснюються не особливостями «жіночої природи», а існуючими реаліями. Щоб залучити послїдовників й не спровокувати несприйняття, треба було витримувати баланс між прогресивними новаціями та думкою більшості. Вірогідно, на формування жіночого ордену бгїкшунї справляли різновекторний вплив індуїстські звичаї й традиції зороастризму, в якому вже існував подібний прошарок. Крім того, при укладанні правил відіграли роль такі чинники, як безпека черниць і невисокий рівень жіночої освіченості на той час.

Буддистському дискурсу притаманні деякі протиріччя у ставленні до жінок, зумовлені особливостями становлення й розвитку релігії. Як підкреслює Карма Лекше Цомо, жінки завжди виконували життєво важливі функції в буддистських громадах, проте вони довгий час лишалися в тіні чоловіків. На сьогодні найбільш резонансними «феміністичними» темами в духовних колах є соціальна активність жінок, досягнення рівноправ'я, легітимізація неочернених сангт.

Сучасний буддизм представляє собою доволі багатоманітну систему, у якій можна відслідкувати як спадок раннього етапу, де закріплений залежний статус жінки; так і гендерний паритет. Релігійно-філософське вчення Будди демонструє гнучкість і відкритість до діалогу у питанні прав і свобод жінок, завдяки цьому до сангтї вдається залучати нових послїдовниць з феміністичними переконаннями.

Список використаних джерел

1. Peter Harvey. The selfless mind: Personality, Consciousness and Nirvana in Early Buddhism. URL: http://www.ahandfulofleaves.org/documents/The%20Selfless%20Mind_Personality_Consciousness%20and%20Nirvana%20in%20Early%20Buddhism_Harvey_1995-2004r.pdf
2. Eminent Buddhist Women. / Ed. by K. L. Tsomo. N Y, 2014. 280 p.
3. Shaw M. Passionate Enlightenment: Women in Tantric Buddhism. Princeton University Press, 2021. 312 p.
4. Камінська Н. Причини виникнення гендерної нерівності. Юридична психологія. 2018. Вип. 2 (23). С. 30–47.
5. The Vimalakirti Sutra. Translated by Robert A.F. URL: <https://www.holybooks.com/vimalakirti-nirdesa-sutra/>
6. Barbara O'Brien. Buddhism and Sexism. URL: <https://www.learnreligions.com/buddhism-and-sexism-449757>
7. Абсалямов К. К. Формы женского монашества в буддизме Тхеравады. *Прогрессивный журнал «Генезис»*. 2016. Выпуск 2.
8. Summary of Speeches at the Bhikshuni Congress: Day 1 : materials of the conference: URL: <https://studybuddhism.com/en/advanced-studies/prayers-rituals/vows/conference-report-on-bhikshuni-ordination-lineages/summary-of-speeches-at-the-bhikshuni-congress-day-1>
9. Post by Aggana Sutta. URL: <http://www.urbandharma.org/pdf/AggannaSutta.pdf>

References

1. Peter Harvey. (2004). The selfless mind: Personality, Consciousness and Nirvana in Early Buddhism. URL: http://www.ahandfulofleaves.org/documents/The%20Selfless%20Mind_Personality_Consciousness%20and%20Nirvana%20in%20Early%20Buddhism_Harvey_1995-2004r.pdf [in English].
2. Eminent Buddhist Women. / Ed by K. L. Tsomo. (2014). N Y, 280 p. [in English].
3. Miranda Shaw. (2021). Passionate Enlightenment: Women in Tantric Buddhism. Princeton University Press. 312 p. [in English].
4. Kaminska N.V. (2018). Prichini viniknennya gendernoyi nerivnosti. [Reasons for blaming gender uneasiness]. *Yuridichna psihologiya*. № 2(23). S. 30–47. [in Ukrainian]
5. The Vimalakirti Sutra / Translated by Robert A.F. Thurma O'Brien. (2010). URL: <https://www.holybooks.com/vimalakirti-nirdesa-sutra/> [in English].

6. Barbara O'Brien. (2019). Buddhism and Sexism. URL: <https://www.learnreligions.com/buddhism-and-sexism-449757> [in English].
7. Absalyamov K. K. (2016) Formy zhenskogo monashestva v buddizme Thera. [Forms of female monasticism in Theravada Buddhism] *Progressivnyy zhurnal «Genezis»*. № 2. [in russian].
8. Summary of Speeches at the Bhikshuni Congress: Day 1 : materials of the conference. URL: <https://studybuddhism.com/en/advanced-studies/prayers-rituals/vows/conference-report-on-bhikshuni-ordination-lineages/summary-of-speeches-at-the-bhikshuni-congress-day-1> [in English].
9. Post by Aggana Sutta. URL: <http://www.urbandharma.org/pdf/AggannaSutta.pdf> [in English].

Svitlytska Violeta Romanivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural activitie

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9807-8054

THE STATUS OF WOMEN IN THE BUDDHIST TRADITION: SOCIAL AND RELIGIOUS ASPECTS

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the position of women in the Buddhist tradition during historical development, to the clarification of the prerequisites of gender-based differences and prospects for overcoming them. Operational methods of theoretical research, such as abstraction, analysis, synthesis, comparison, generalization, specification, are applied among the main research methods. The relevance of the chosen problem is determined by issues of gender inequality in the world in relation to women. From the analysis of information, the author concludes that the Buddhist discourse is characterized by some contradictions in the attitude towards women, due to the peculiarities of the formation and development of the religion. However, the Buddha's religious and philosophical teachings demonstrate flexibility and openness to dialogue in the issue of women's rights and freedoms.

As a result of scientific research, the author comes to the conclusion that Buddhism presents a gender-neutral picture of the world. The center of the Buddhist worldview is not the worship of the Creator, but individual human efforts aimed at achieving nirvana. At the same time, focusing attention on gender is part of strengthening faith in the unchanging self, and it is this shackle that must be rid of in the first place, starting on the path of enlightenment. A Buddhist woman is not burdened with the guilt of original sin and does not owe her origin to a man. These factors present the teachings of Siddhartha Gautama as more woman-friendly than the patriarchal religions.

Key words: woman, Buddhism, gender issue, spiritual practices, existence.